

I HE FAKAMAAU'ANGA POLISI
MAFAI HIA
MU'A

Cr. 507 & 508/2020

'I HE VAHA'A 'O E : POLISI - Talatalaaki

PEA MO : VILIAMI SOILETI NUSI - Faka'iloa

I HE FAKAMAAU POLISI MA'OLUNGA PAHULU-KULI

Fakafongao la: 'E Lui ma'ae Talatalaaki

S.Taione ma'ae Faka'iloa

'Aho na'e fakahoko ai 'a e hopo: 1 'o Sune, 2020

'Aho na'e fakahu mai ai 'a e Fokotu'u : 5 Sune 2020 (Faka'iloa)
10 Sune 2020 (Talatalaaki)

'Aho fakahoko ai 'a e tu'utu'uni: 1 Siulai 2020

KO E TU'UTU'UNI

A 'uipuitu'a

1. Ko e faka'iloa 'oku faka'ilo'aki 'a e ongo faka'ilo 'e ua fakatou'osi ki he hia ko e –
Kaiha'a maumau ai 'a e kupu 143(a) mo e kupu 145(a) 'o e Lao ki he Ngaahi Hia.
2. Ko e fakaikiiki 'o e ongo faka'ilo fakatatau ki he tohi fekau faka'ilo ma'a e faka'iloa 'oku pehe ai
–

Cr.507/2020

'Aia 'i ho'o 'ave 'i he loto kaka pea ta'e ha'o mo'mo'i totonu 'a e pulu tau 'a Mele Tupou Falekakala 'aia 'oku fakafuofua hono mahu'inga ki he \$2,500 pea ke loto ke fa'ao ai leva meiate ia 'a e ngaahi koloa koi a pea ke loto ke ngaue'aki ia ke 'aonga ki ha taha kehe ta'e tomu'a ltoa ki ai 'a e Mele Tupou Falekakala.'

Cr.508/2020

'Aia 'i ho'o loto kaka pea ta'e ha'o momo'i totonu 'a e pulu feitama 'a Siokatame Tupou fakafuofua hono mahu'inga \$2,000 pea ke loto ke fa'ao ai leva meiate ia 'a e ngaahi koloa ko ia pea ke ngaue 'aki ia ke 'aonga ki ha taha kehe ta'e tomu'a loto ki ai 'a Siokatame Tupou.'

3. Na'e tali tonuhia 'a e faka'iloa ki hono ongo faka'ilo.

E NGAahi 'ELEMENTI 'O E HIA 'OKU TUKUAKI'I KI AI 'A E FAKA'ILOA

4. Ko e kupu 143(a) 'o e *Lao ki he Ngaahi Hia* [Vahe 18] (Tonga) (ui heni ko e "Lao") 'oku pehe ai:

'Ko e kaiha'a ko e 'ave 'i he loto kākā pea ta'e ha momo'i totonu 'i ha me'a ('a ia 'oku 'i he kupu 144 'oku fakaha 'e lava ke kaiha'asi) mo e loto —

(a) ke fa'ao ai leva meiate ia 'oku 'a'ana 'a e me'a ko ia; pe ...'

5. Ko e ngaahi 'elemeniti 'o e hia 'o e ongo faka'ilo 'o e faka'ilo 'oku pehe ni:-
- i. Ko e faka'iloa;
  - ii. Na'a ne 'ave 'a e pulu 'a e ongo mamahi;
  - iii. 'I he loto kaka pea 'ikai ke 'iai ha'ane momo'i totonu;
  - iv. Mo e loto ke fa'ao 'a e ongo pulu mei a Mele Tupou Falekakala pea mo Siokatame Tupou

F HOKO KO E FAKAMO'ONI FAKAHĀHĀ 'A E DIARY OF ACTION – Hopo Fika Cr.507/2020

6. Na'e kole 'e he talatalaaki ke fakahu mai 'a e Diary of Action 'a e 'ofisa fakatotolo ko e fakamo'oni fakahāhā ki he Fakamaau'anga ni. Ko e Diary of Action 'eni 'o e 'aho 23.01.2019, Entry 10.
7. Na'e tali 'e he fakafofonga lao 'a e faka'iloa te ne toki tali 'a e Diary of Action ke fakahu mai ko e fakamo'oni fakahaha kapau 'e ha'u 'a e tokotaha ko ia ko Semisi Latu 'aia 'oku lave ki ai 'a e Entry 10 'o e Diary of Action, ko ha tokotaha fakamatala fakamo'oni ia 'i he hopo ni.
8. 'I hono ui 'a e tokotaha ko ia ko Semisi Latu 'e he talatalaaki ke fakamatala fakamo'oni na'e 'ikai ke ha'u 'a e tokotaha ni. Na'e kole 'e he talatalaaki ki he Fakamaau'anga ke tohi puke 'a e fakamo'oni ni pea ke toloi 'a e hopo ni ki hano puke mai 'a e fakamo'oni ni.
9. Na'e 'ikai ke tali 'e he fakamaau'anga 'a e kole 'a e talatalaaki ke tohi puke mai 'a e fakamo'oni ni pea mo toloi 'a e hopo ko eni Cr.507/2020 koe'uhi ko e 'ikai ke ha'u 'a e fakamo'oni ko ia ko Semisi Latu 'i he ngaahi 'uhinga ko eni –
- a. Ko e hopo ni na'e talu 'a hono faka'aho mai ke fai 'a e hopo ni he 'aho 22 'Epeleli 2020, hili ia 'a e fononga mai 'a e hopo ni mei Sanuali, 2019 'i he hopo fika Cr.39/2019, 'aia ko e ngaahi mo'oni'i me'a tatau pe pea mo e faka'iloa tatau pe.

- b. 'I he 'aho na'e faka'aho ai 'a e hopo ni na'e 'osi fakapapau'i mai 'e he talatalaaki 'oku 'osi mau kotoa 'a 'ene kau fakamo'oni ke nau ha'u ki he hopo he 'aho 22 'o 'Epeleli 2020 ke fai ai 'a e hopo. Na'e faka'ata'ata le'va 'e he Fakamaau'anga ni 'a e 'aho 1 'o Sune 2020 ki he hopo pe 'a e faka'iloa tokotaha pe, 'aia na'e toloi mahina e taha mo e uike 'e taha 'a e hopo ni ka e teuteu ki ai 'a e talatalaaki.
- c. Na'e taimi lahi 'aupito 'a e mahina 'e taha uike 'e taha ki he talatalaaki ke fakapapau'i 'oku faingamalie 'a 'ene kau fakamo'oni pea 'omai ki he Fakamaau'anga he 'aho ko 'eni na'e 'osi faka'aho ke fakahoko ai 'a e hopo ni.
- d. 'I he taimi na'e kole ai 'e he talatalaaki ke toloi 'a e hopo ni ka e puke mai 'a e fakamo'oni na'a 'ikai ke ne 'omai ha taimi pau 'e malava ke ma'u mai ki ai 'a e fakamo'oni ni. Pea fakataua ki he lekooti 'a e Fakamaau'anga Polisi 'oku lolotonga 'iai 'a e tohi puke 'a e tokotaha ni (Semisi Latu) 'i he'ene hopo fika Cr.521/2019 na'e fai 'a e tohi puke ko ia 'i he 'aho 25 'o Novema 2019.
- e. Ko e 'uhinga 'oku lave ai ki he lekooti 'a e Fakamaau'anga koe'uhi he ko e fatongia ia 'o e talatalaaki ke ne fakapapau'i 'a e faingamalie pe faingatamaki 'a 'ene kau fakamo'oni pea ke fakaha ki he Fakamaau'anga kimu'a 'a hono faka'aho ha hopo ke fakahoko.
- f. Hange ko e lave ki ai 'i 'olunga neongo na'e toki faka'aho mai 'a e hopo ni he 'aho 22 'o 'Epeleli 2020 ka na'e 'osi 'i he talatalaaki pe (pe ko e kau polisi pe ko e 'ofisi 'o e 'Ateni Seniale) 'a e faile 'a e faka'iloa mei Sanuali 'o e ta'u kuo 'osi 2019 pea na'e 'osi totonu ke ne fakama'opo'opo 'a 'ene kau fakamo'oni.
10. Ko e Entry 10 'o e Diary of Action, 'oku 'asi ai ko e fakamatala kotoa ia 'a e tokotaha ko Semisi Latu, fakamo'oni 'a e Talatalaki 'aia na'e 'ikai ke lava mai ki he hopo.
11. Fakataua ki he kupu 88 'o e *Lao ki he Fakamo'oni*¹ ko e fakamo'oni fanongo talanoa 'a e ngaahi fakamatala 'a e 'ofisa fakatotolo 'a ia 'oku lekooti he Entry 10 'o e Diary of Action pea 'oku 'ikai ke 'iai ha *exception* 'i he kupu 89 'o e *Lao ki he Fakamo'oni* 'e ngalingali ke fakahaofi ai 'a e ngaahi fakamatala ko ia 'a Semisi Latu 'i he Entry 10.
12. I he palakalafi 21(10) 'o e Tali 'a e talatalaaki 'oku ne tali ai 'a e fokotu'u 'a e faka'iloa ke 'oua 'e hoko 'a e Diary of Action ko eni ke hoko ko ha fakamo'oni fakahāhā.
13. Ko ia ai 'oku tu'utu'uni heni 'oku 'ikai tali 'a e Entry 10 'o e Diary of Action 'a e 'ofisa fakatotolo ke hoko ko ha fakamo'oni fakahaha 'i he hopo fika Cr.507/2020.

---

¹ [Vahe 15] Lao 'o Tonga, 1988 Vol.1.

H FOKOTU'U 'A E TALATALAAKI KE TOLOI 'A E HOPO FIKA CR.508/20 KOE'UHI KO E 'IKAI KE HA'U 'A 'ENE FAKAMO'ONI MAHU'INGA KO TEVITA FAIOSO

14. 'I he lava 'a hono ui 'o e kau fakamo'oni 'a e talatalaaki 'i he hopo hia fika Cr.508/2020 na'e ui fakamuimui 'a e fakamo'oni ko Faioso Vake ka na'e 'ikai ke ha'u ia, na'e kole 'a e talatalaaki ke toloi 'a e hopo ni pea ke tohi puke 'a e fakamo'oni ni.
15. Na'e 'ikai ke fakapapau'i mai mei he talatalaaki pe na'e 'osi tufa 'a e tohi fekau (subpoena) 'a e fakamo'oni ni pe 'ikai pea na'e 'ikai ke ui ha tokotaha na'a ne tufa ha tohi fekau ki he fakamo'oni ko eni.
16. Na'e tu'utu'uni 'a e Fakamaau'anga 'e 'ikai ke toe toloi 'a e hopo ni he kuo fu'u taimi lahi mei he 'aho na'e faka'aho mai mei ai 'a e hopo ni 'aho 22 'Epeleli 2020 ki he 'aho 'oku fakahoko ai 'a e hopo ni, ke fakapapau'i 'e he talatalaaki 'oku ha'u 'a 'ene kau fakamo'oni pea 'oku te'eki ai ke fakamo'oni'i mai 'e he talatalaaki pe na'e 'osi tufa 'a e tohi fekau 'a e fakamo'oni ni ke ne ha'u pe 'ikai.

I FOKOTU'U 'A E FAKAFOFONGA LAO 'A E FAKA'ILOA MO E TALI 'A E TALATALAAKI

Cr.507/2020

17. Na'e ui 'e he talatalaaki 'a 'ene kau fakamo'oni 'e tokotolu (3) ki he hopo ni 'aia ko e mamahi Mele Tupou Falekakala, Ma'ake Palei pea mo 'Ofisa Polisi Finefeuiaki.
18. 'Oku fokotu'u mai ma'ae faka'iloa 'oku 'ikai ke 'iai ha hopo ia ke fai (no case to answer).
19. 'Oku fokotu'u mai ma'ae faka'iloa ko e fakamatala 'a Mele Tupou Falekakala ko 'ene ,ulu na'e mole ko e pulu tau kelo maama tuhituhi hinehina iiki 'i he lalo kete.
20. 'Oku fokotu'u mai 'e he Talatalaaki 'a e ngaahi fakamatala na'e fakahoko 'e he fakamo'oni ko Mele Tupou pea mo Ma'ake Palei 'i he palakalafi 18 ki he 21 'o 'ene Tali ki he Fokotu'u 'a e faka'iloa, ko e ngaahi fakamo'oni 'ataakai (circumstantial evidence) ia ke tohoaki'i (infer) ai 'a e Fakamaau'anga ni kuo 'osi fakamo'oni'i 'e he talatalaaki 'a 'ene faka'ilo 'i he Cr.507/2020.

Cr.508/2020

21. 'Oku fokotu'u mai 'e he fakafofonga lao 'a e faka'iloa 'oku –
  - a. 'kovi 'a e tohi fekau koe'uhi 'oku 'ikai ke 'iai ha fo'i lea ngaue (verb) ke ne fakamatala'i ko e ha koa 'a e me'a na'e hoko'; pea
  - b. 'oku 'ikai ke 'iai ha fakamo'oni 'a e talatalaaki ke ne 'fakafea'utaki 'a e pulu ko eni 'a Siokatame Tupou 'a e na'e lau na'e mole pea mo e faka'iloa.'

Pea 'i he'ene pehe 'oku fokotu'u mai 'e he fakafofonga lao 'a e faka'iloa 'oku 'ikai ke 'iai ha hopo ia ke fai (no case to answer).

22. 'Oku fokotu'u mai 'e he talatalaaki kuo fe'unga pe 'a e ngaahi fakamo'oni 'e tokotolu (3) na'a nau fakamo'oni ma'ae talatalaaki 'aia ko Siokatame Tupou, Tevita Tupou pea mo e 'ofisa polisi fakatotolo Sete fimalie ai 'a e Fakamaau'anga 'oku 'iai pe 'a e hopo ke fai.
23. Na'e toe fokotu'u mai 'e he talatalaaki ko ha ngaahi lea 'a e tokotaha ko ia ko Faioso na'e lea'aki 'e ha taha 'o 'ene kau fakamo'oni 'ko e fanongo talanoa he na'e 'ikai ui fakamo'oni 'a Faioso, ka 'oku fe'unga pe 'a e ngaahi fakamo'oni' (palakalafi 28)² ke fakamo'oni'i ko e faka'iloa na'a ne kaiha'asi 'a e pulu 'a Siokatame Tupou.
24. Na'e toe fokotu'u mai 'e he talatalaaki ko e fakamo'oni ko ia 'a Mele Tupou 'i he hopo hia fika Cr.507/20 fekau'aki mo e talanoa 'a e faka'iloa ko 'ene pulu feitama na'a ne fakatau ki he fale pulu 'i Ha'ateiho, ke ngaue'aki ia he hopo ni ko e fakamo'oni 'o fakafelave'i'aki mo e hopo Cr.508/20.
25. Na'e fakama'opo'opo 'e he talatalaaki 'a 'ene ngaahi fakamo'oni mei he'ene kau fakamo'oni 'e 'okotolu na'a ne ui 'i he hopo ni 'o fokotu'u mai kuo fe'unga pe ia ke 'iai ha hopo ke tali.

K FAKAMĀ'OPO'OPO 'A E FAKAMA AU'ANGA

Cr.507/2020

26. Ko e fokotu'u ko ia 'oku 'ikai ke 'iai ha hopo ke fai (no case to answer submission), kuo 'osi 'iai 'a e ngaahi hopo mei he Fakamaau'anga Lahi 'o fakahinohino 'a e anga 'a hono fakakaukau'i pe 'oku 'iai nai ha hopo ke fai. Ko e ngaahi hopo ko eni 'oku kau ai 'a e *R v Latai*³ pea mo e *R v Kupu*⁴. 'Oku mahino mei he ongo hopo ni 'oku ngaue'aki (apply) 'e he 'Eiki Fakamaau Lahi Ward 'a e hopo ko ia 'a e *R v Galbraith*⁵ ko e founa ia ki he Fakamaau'anga ke ne fakakaukau'i pe 'oku 'iai ha hopo ke fai.
27. 'Oku muimui 'a e Fakamaau'anga ni 'i hono fakakaukau'i 'a e fokotu'u 'a e fakafofonga lao 'a e faka'iloa, 'i he ngaahi fakahinohino ko ia he hopo *R v Galbraith*, *R v Latai* mo e *R v Kupu*.
28. 'Oku mahu'inga 'aupito 'a e tu'unga falala'anga (credibility) 'o e kau fakamo'oni na'e ui mai 'e he talatalaaki 'i he hopo ni. Pea 'i hono sivi'i 'a e tu'unga falala'anga 'o e ongo fakamo'oni 'a e talatalaaki, 'a Mele Tupou pea mo Ma'ake Palei 'oku falala'anga loua 'a 'ena ongo fakamatala.
29. Ko e fakamatala 'a Mele Tupou ko 'ene pulu ko e pulu tau kelo tuhituhi hinehina 'a hono lalo kete, 'a e pulu na'e mole mei hono loto'a pulu.
30. Ko e fakamatala 'a e tangata'eiki faifekau Ma'ake Palei ko e pulu na'e fakatau ange ki ai 'e he faka'iloa ko e pulu tangata lanu kelokelo.

² Tali 'a e Talatalaaki ki he Fokotu'u 'ikai ha hopo ke tali.

³ (SC) [2002] Tong LR, 47

⁴ (SC) [2002] Tonga LR, 255

⁵ [1981] 73 Cr App R 124.

31. Ko e fokotu'u mai 'a e talatalaaki ke tohoaki'i (draw the inference) ai 'a e Fakamaau'anga 'o fakahalaia'i 'a e faka'iloa koe'uhi ko e ngaahi fakamatala 'a Mele Tupou pea mo Ma'ake Palei, ko e ngaahi fakamatala 'ataakai (circumstantial evidence).
32. Na'e toe fokotu'u mai 'e he talatalaaki 'a e hopo ko ia *R v Smythe*⁶ 'aia na'e me'a ki ai 'a Justice Cato 'i he tu'utu'uni 'i he hopo fika *R v Naeata*⁷ ke fakakaukau'i koe'uhi ko e pulu tangata kelo ko ia 'a Mele Tupou na'e mole mei hono 'apulu, na'e ma'u ia 'e he faka'iloa 'o fa'atau kia Ma'ake Palei, pea na'e 'ikai ke fakahoko ha fakamatala 'a e faka'iloa ko e pulu mei fa' na'a ne fakatau kia Palei, ke tohoaki'i (draw the inference) ai 'a e Fakamaau'anga ke faitu'utu'uni (conclude) ko e pulu ia 'a Mele Tupou na'e fakatau 'e he faka'iloa kia Palei.
33. 'Oku faingata'a ki he Fakamaau'anga ke ne fakahoko 'o hange ko ia 'oku fokotu'u mai 'e he talatalaaki 'i he 'uhinga ko e lanu 'o e pulu 'a Mele Tupou 'oku ne pehe na'e mole ko e pulu tangata kelokelo 'oku tuhituhi hinehina 'a e lalo kete ka ko e pulu na'e fakatau 'e he faka'iloa kia Palei ko e pulu tangata kelokelo.
34. Ko e lanu tuhituhi hinehina 'aia na'e lave ki ai 'a Mele Tupou ko e fo'i faka'ilonga ia 'oku ne fakamahino'i pau ai 'a e lanu 'o 'ene pulu na'e mole. Na'a ku lave 'i 'olunga 'oku falala'anga kotoa 'a e ngaahi fakamatala 'a Mele Tupou pea mo Palei, pea ko e fakamatala 'a Palei na'e 'ikai ke 'asi ai ha tuhituhi 'i he lanu 'o e pulu tangata kelo na'e fakatau ai 'e he faka'iloa pea na'e 'ikai ke 'iai ha faka'eke'eke 'e he talatalaaki 'a Palei fekau'aki mo ha lanu tuhituhi hinehina 'i he lalo kete 'o e pulu na'e mole, kia Palei.
35. Neongo na'e 'ikai ke 'iai ha fakamatala 'a e faka'iloa 'o hange ko ia kuo fokotu'u mai 'e he talatalaaki 'i he hopo *Symthe* ka ko e kehekehe 'a e lanu 'o e pulu 'oku pehe 'e he mamahi na'e mole pea mo e lanu 'o e pulu ko ia na'e fakatau 'e he faka'iloa kia Palei 'oku ha mahin, ai 'oku 'ikai ko ha pulu tatau 'eni ia.
36. 'I hono fakahoko (apply) 'a e *R v Galbraith* 'oku tui 'a e Fakamaau'anga ko e ngaahi fakamo'oni kotoa 'a e talatalaaki 'oku 'ikai ke 'iai ha fakamo'oni 'e taha ke fakafehokotaki 'a e faka'iloa ki he pulu kelo tuhituhi hinehina hono lalo kete 'aia na'e fakapapai'i 'e he mamahi Mele Tupou na'e mole mei he'ene 'apulu.
37. 'I he hopo 'a e *R v Latai*, 'oku fakahinohino ai 'a Ward CJ –
'Okapau 'i he hili 'a e ui fakamo'oni 'a e talatalaaki, 'oku ongo'i 'e he Fakamaau, kapau te ne tali 'a e ngaahi fakamo'oni kuo tukumai, 'e 'ikai malava ke ne fiemalie ki he tu'unga totonu 'a hono fakamo'oni'i ha hopo hia, 'e 'ikai pe ke ne fakahalaia'i, pea kuo pau ke 'oua te ne toe ui 'a e faka'iloa ke fakahoko 'ene taukapo.'[Tongan Translation]⁸

⁶ 72 App R 8 (CA)

⁷ [Unreported, Supreme Court Tonga, Crim App No. AM 01 of 2016, 18 March 2016, Cato J]

⁸ English Translation "If at the end of the prosecution's case, the judge feels that, even accepting the evidence as it stands, he could not be satisfied to the required standard in a criminal trial that he would ever convict, then he should not put the accused to his defence.", at paragraph 70 at p 48.

38. Ko e fatongia 'o e talatalaaki ke ne fakamo'oni'i ke ope atu 'o 'ikai ke 'iai ha toe veiveiua fakapotopoto 'a e Fakamaau'anga 'a e kotoa 'o e ngaahi 'elemeniti 'o ha hia kuo fakahoko ai ha faka'ilo 'i he Fakamaau'anga. Ko e fatongia ko ia 'oku 'ikai ke toe mavahe ia mei he talatalaaki mei he kamata ki he 'osi 'a e ongo hopo ni.

Cr.508/2020

39. Ko e fakamo'oni 'a Mele Tupou 'i he hopo fika Cr.507/20 fekau'aki mo e pulu feitama na'e talaange 'e he faka'iloa ko 'ene pulu ia na'e fakatau ki he falepulu 'i Ha'ateiho, 'oku 'ikai ke kaunga ia ki he hopo hia fika Cr.507/20 pea 'oku 'ikai hoko ia ko e fakamo'oni 'i he hopo ko ia.

40. Na'e 'osi fakamahino pe 'e he talatalaaki ki he Fakamaau'anga ko 'ene fakamo'oni pe 'e tokotolu (3) ki he hopo Cr.508/20 'aia ko Siokatame Tupou, Tevita Tupou pea mo e 'ofisa fakatotolo ko Sete. Pea na'e fakahoko pe 'a hono fanongoa 'a e kau fakamo'oni ki he ongo hopo ni Cr.507/20 'o 'uluaki 'osi ia pea toki fakamahino mai 'e he talatalaaki ki he Fakamaau'anga pea mo e fakafofonga lao 'a e faka'iloa ke kamata 'ene ui fakamo'oni ki he hopo fika Cr.508/20 'aia ko e kau fakamo'oni ia 'aia 'oku lave ki ai 'i 'olunga ni.

41. Ko e fakamo'oni pe 'oku tali 'e he Fakamaau'anga ke fakakaukau'i 'i he hopo ni Cr.508/20 ko e fakamo'oni pe ko ia 'a Siokatame Tupou, Tevita Tupou pea mo Sete.

42. Ko e ngaahi talanoa kotoa pe 'a Faioso na'e fakahoko mai 'e he taha 'o e kau fakamo'oni 'a e talatalaaki 'i he hopo ni ko e fakamo'oni fanongo ia 'o fakatatau ki he kupu 88 'o e *Lao ki he Fakamo'oni*⁹ pea 'oku 'ikai ke tali ia 'e he Fakamaau'anga ke hoko ko ha fakamo'oni 'i he hopo ni.

43. Ko e kotoa 'o e ngaahi fakamo'oni 'a e talatalaaki 'oku tali 'e he Fakamaau'anga 'oku fakama'opo'opo (summary) 'o anga pehe –

- a. Na'e 'iai 'a e pulu 'a Siokatame Tupou na'e mole mei he'ene 'apulu 'i Fua'amotu 'i he taimi 'Okatopa ki Novema 2018, ko e pulu feitama lanu kelokelo maama pea 'oku ngalingali ke fa'ele nai ki Sanuali 2019;
- b. Na'e sio 'a Siokatame Tupou 'oku kosi 'o ava 'a e 'ā 'ene 'apulu he tafa'aki ki mui;
- c. Na'e lue 'a Siokatame Tupou 'o muimui'i 'a e va'e 'o e me'alele 'o 'alu 'o a'u ki he 'api 'uta 'oku nofo ai 'a e tamaiki mei Nakolo, ka ko e 'api 'uta 'oku tu'u 'i Fua'amotu;
- d. Na'e 'alu 'a e 'ofisa fakatotolo kia Faioso ki Ha'ateiho 'o vakai pe na'e 'oatu ha pulu ki ai;
- e. Na'e 'alu 'a Siokatame Tupou, Tevita Tupou, 'Ofisa Sete pea mo Faioso ki he api tukuha'u 'oku nono'o ai 'a e fanga pulu 'a Faioso 'i Ha'ateiho ke sio 'a Siokatame mo Tevita pe 'oku 'iai e pulu na'e mole;
- f. Na'e 'iai 'a e pulu fefine lanu kelokelo kuo 'osi fa'ele na'e sio ai 'a Siokatame Tupou pea mo Tevita Tupou he 'api 'uta 'i Ha'ateiho;
- g. Na'e 'ilo'i (identify) 'e Tevita Tupou 'a e pulu fa'ele ko eni ko 'ene pulu ia;
- h. Na'e 'ave 'a e pulu fa'ele ko eni fakataha mo hono 'uhiki 'e Siokatame Tupou ki he'ene 'a pulu 'i Fua'amotu.

---

⁹ [Vahe 15] Lao 'o Tonga 1988.

44. ‘Oku ‘ikai foki ke ‘iai ha fakamo’oni ‘e taha ‘a e talatalaaki ke fakafehokotaki ‘a e faka’iloa ki he pulu ko ia na’e ‘i he ‘api ‘uta ‘o Faioso ‘i Ha’ateiho, ‘aia na’e ‘osi fa’ele pea pehe ‘e Siokatame mo Tevita ko e pulu ia na’e mole ‘i ‘Okatopa pe ko Novema ‘o e ta’u 2018. Ko e ‘elemeniti mahu’inga ia ‘o e hia ko e kaiha’a ke malava ‘o fakamo’oni’i ko e faka’iloa ko ia na’a ne fakahoko ‘a e kaiha’a.
45. ‘I he hopo ‘a e *R v Latai*, ‘oku fakahinohino ai ‘a Ward CJ –
‘Okapau ‘i he hili ‘a e ui fakamo’oni ‘a e talatalaaki, ‘oku ongo’i ‘e he Fakamaau, kapau te ne tali ‘a e ngaahi fakamo’oni kuo tukumai, ‘e ‘ikai malava ke ne fiemalie ki he tu’unga totonu ‘a hono fakamo’oni’i ha hopo hia, ‘e ‘ikai pe ke ne fakahalaia’i, pea kuo pau ke ‘oua te ne toe ui ‘a e faka’iloa ke fakahoko ‘ene taukapo.’[Tongan Translation]¹⁰
46. Ko e fatongia ‘o e talatalaaki ke ne fakamo’oni’i ke ope atu ‘o ‘ikai ke ‘iai ha toe veiveiua fakapotopoto ‘a e Fakamaau’anga ‘a e kotoa ‘o e ngaahi ‘elemeniti ‘o ha hia kuo fakahoko ai ha faka’ilo ‘i he Fakamaau’anga. Ko e fatongia ko ia ‘oku ‘ikai ke toe mavahe ia mei he talatalaaki mei he kamata ki he ‘osi ‘a e ongo hopo ni.
47. Ko e fokotu’u ‘a e fakafofonga lao ‘a e faka’iloa ‘oku ‘ikai ke ‘iai ha lea ngaue (verb) ‘i he tohi fekau ni pea ‘oku fe’unga ia ke fakapekia’aki ‘a e tohi fekau ni, ‘oku ‘ikai ke tali ai ‘e he Fakamaau’anga ni ‘o fakatatu ki he ngaahi fakahinohino ‘a Whitten LCJ ‘i he palakalafi 14(c) ‘i he hopo ‘a e *Police v Faletau*¹¹ ‘aia ‘oku ne fakahinohino ai ‘kapau ‘oku ha ki he Fakamaau’anga lolotonga ‘a e fakahoko ‘o e hopo (tatau ai pe kuo ‘osi tala ‘a e aofangatuku), ‘oku tonounou ‘a e tohi fekau, kuo pau ki he Fakamaau’anga ke ne tu’utu’uni ke fakatonutonu ‘a e tohi fekau ke fenapasi mo e ‘ataakai ‘o e hopo, tukukehe ange, kapau ‘e ‘ikai ke ma’u ‘a e fakamaau ‘otonu ‘i hano fakahoko ‘a e fakatonutonu koi a, hili ‘a hono fakakaukau’i ‘a e mahu’inga (merit) ‘o e hopo koi a.’¹² [Tongan Translation]
48. ‘Oku tui ‘a e Fakamaau’anga kou mahino ‘a e hia ‘oku faka’ilo ki ai ‘a e faka’iloa ‘i he tohi fekau ni, pea ko e tanaki au ha lea ngaue (verb) ke ne fakamatala’i ‘a e hia ‘oku tukuaki’i ki ai ‘a e faka’iloa ‘e kei ma’u pe ‘a e fakamaau totonu ai he ko e lea ngaue ka kuo ‘osi mahino pe ‘a e hia.
49. ‘E tali pe ‘e he Fakamaau’anga ke fakahoko mai ‘e he talatalaaki ha fokotu’u ki ha fakatonutonu ki he tohi fekau ni.

¹⁰ English Translation “If at the end of the prosecution’s case, the judge feels that, even accepting the evidence as it stands, he could not be satisfied to the required standard in a criminal trial that he would ever convict, then he should not put the accused to his defence.”, at paragraph 70 at p 48.

¹¹ [Unreported, Supreme Court Tonga, Crim App No. AM 04 of 2020, 12 May 2020, Whitten LCJ]

¹² [English version] ‘However, where at any stage of a trial (that is, even after a verdict), it appears to the court that the indictment is defective, the court must make such order for the amendment of the indictment as the court thinks necessary to meet the circumstances of the case, unless, having regard to the merits of the case, the required amendments cannot be made without injustice.’

L AOFANGATUKU MO E TU'UTU'UNI

Cr.507/2020

50. Fakatatau ki he ngaahi 'uhinga 'oku ha he palakalafi 26 ki he 36 'i 'olunga ni, 'oku te'eki ai ke 'iai ha fakamo'oni 'a e talatalaaki ko e faka'iloa 'a e tokotaha na'a ne 'ave 'a e pulu 'a Mele Tupou Falekakala pea ko ia ai fakatatau ki he *R v Galbraith* 'oku 'ikai ke 'iai ha hopo ia ke fakahoko.
51. Koe'uhi ko e ngaahi 'uhinga 'oku ha atu 'i he palakalafi 37 mo e 38 'oku tu'utu'uni ai heni fakatatau ki he ngaahi fakamo'oni kuo 'omai 'e he talatalaaki 'e 'ikai ke malava 'e he Fakamaau'anga ni 'o fakahalaia'i 'a e faka'iloa.
52. 'I he'ene pehe pea fakatatau ki he fakahinohino 'a Ward CJ 'i he *R v Latai*, 'oku tu'utu'uni ai heni 'oku tonuhia 'a e faka'iloa pea ke tukuange 'a e faka'iloa 'i he hopo ni.

Cr.508/2020

53. 'akataatau ki he ngaahi 'uhinga 'oku ha he palakalafi 39 ki he 44 'i 'olunga ni, 'oku te'eki ai ke 'iai ha fakamo'oni 'a e talatalaaki ko e faka'iloa 'a e tokotaha na'a ne 'ave 'a e pulu 'a Siokatame Tupou pea ko ia ai fakatatau ki he *R v Galbraith* 'oku 'ikai ke 'iai ha hopo ia ke fakahoko.
54. Koe'uhi ko e ngaahi 'uhinga 'oku ha atu 'i he palakalafi 45 mo e 46 'oku tu'utu'uni ai heni fakatatau ki he ngaahi fakamo'oni kuo 'omai 'e he talatalaaki 'e 'ikai ke malava 'e he Fakamaau'anga ni 'o fakahalaia'i 'a e faka'iloa.
55. 'I he'ene pehe pea fakatatau ki he fakahinohino 'a Ward CJ 'i he *R v Latai*, 'oku tu'utu'uni ai heni 'oku tonuhia 'a e faka'iloa pea ke tukuange 'a e faka'iloa 'i he hopo ni.

'AHO: 1 Siulai 2020

Loupua Pahlulu-Kuli
Fakamaau Polisi Ma'olunga